

Blažek, Václav

Astronomická terminologie v indoevropských jazycích

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2005, vol. 54, iss. A53, pp. [31]-49

ISBN 80-210-3705-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101739>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÁCLAV BLAŽEK

ASTRONOMICKÁ TERMINOLOGIE V INDOEVROPSKÝCH JAZYCÍCH

Hlavní nebeská tělesa, tj. Slunce, Měsíc a hvězdy, nesou jména, která zachovává většina indoevropských větví. Alternativní označení jsou zjevně pozdější.

slunce

1. ie. ****seH₂u_l**, gen. ***sH₂uens** (rekonstrukce: Beekes 1984, 5–8; materiál: P 881)

IA: sti. *svår & sívar*, gen. *súras* n. „slunce, sluneční záře, nebe“ < ****suH₂el**, gen. ****suH₂los**, dále maskulina *súrya-*, *sūr(i)ṣ-* „slunce; bůh slunce“ a *súra-* „slunce“ < ****suH₂lijo-** a ****suH₂lo-** (EWAI II, 742; 793–94).

Ír.: stav. *huuarḁ*, gen. mlav. *hūrō* (= véd. *súras*) vedle stav. *xʷāng* „slunce“ < ***xuuāng** < ***huṷāṅh** < ****suH₂éns**; sogd. *xwyr* (ír. **hūriya-*) vedle *xwr* (ír. **huṷar*), pers. *xwar*, oset. *xūr / xor* „slunce“.

Anat.: kluv. *sihwal-* & *siwal-* n. „zdroj světla“, patrně „lampa“ (zápis ^{URUDU}*ši-wa-al da-aš-šu* prozrazuje, že jde o „těžkou lampu z mědi [= URUDU]“) < ***sēH₂μol-ó-**, s vřdghi-dloužením původního kmene ***sēH₂u_l** (Starke 1990, 342–43).

?Arm. *owlp*‘, gen. *-oy* „slunce; lesk, třpyt“ (Scherer 1953, 57 srovnává s lat. *sulphur* „síra“?).

Ř. att. ἥλιος, hom. ἠέλιος, dór. ἀέλιος, ‘άλιος, krét. ἄβέλιος (Hesychios; β je jedním z grafémů, kterým Hesychios přepisoval μ) < ***sāuelijo-** < ****seH₂uel-**.

Alb. *diell* „slunce“ < ***suel-** < ****suHel-** (Hamp 1975a, 101).

It.: lat. *sōl*, gen. *sōlis* m. „slunce“ < ****seH₂u_l** (Beekes 1984, 5–8; Schrijver 1991, 258).

Kelt.: velš. *haul*, stkorn. *heul*, stbret. *houl*, bret. *heol* „slunce“ < ***sāul-** (Hamp 1975a, 98), s možnými paralelami v galo-britských jménech a přívlastcích bohů jako *Nanto-suelta* (* „slunné údolí“?), *Sulis* – bohyně uctívaná v okolí města Bath (= *Aquae Sulis*) na jihu Británie, *suleviae* – přívlastek galské Minervy, ačkoliv jsou i jiné možnosti výkladu (Delamarre 2001, 236, 242–43). Někdy sem bývá řazeno též stir. *súil* f. „oko“. Může jít o metaforické posunutí významů „slunce“ → „oko“. Východí formou by pak byl duál ***sūle** (****suH₂l-eH₁**), jak soudí Bammesberger (1982, 155–57). *N*-kmen se objevuje ve střevelš. *huan* „slunce, sluneční

záře; zářící, slunný“, které odráží kelt. **suono-* či **suano-* < ***suH₂-on-* či ***suH₂-en-* (Schrijver 1995, 334), a zřejmě též v gal. *sonnociingos* „dráha slunce“ = „rok“ z Kalendáře z Coligny (Delamarre 2001, 236).

Germ. **sōwila-* > gót. *sauil* n. „slunce“, sr. strun. NV *Sawilagaz* (Lindholm, Švédsko, 300 n. l.), vedle **sōwulō* > stisl. *sól* f. id., sr. run. (Eggjum, Norsko, 700 n. l.) dat.-instr. *solu* id. „Slunce“; objevuje se i mezi jmény run, *sōl* (Abecedarium Norm.), *soulu* (Codex Leid.). Rozšířenější je *n*-kmen **sunōn*, gen. **sunnez* > gót. *sunno*, krym.-gót. *sune*, sthn. *sunna*, stfris., stang. *sunne*, stisl. *sunna*, vše f., vedle stsas. *sunno* m.; významným derivátem je germ. slovo pro „jih, jižní“: sthn. *sundar*, stang. adv. *sūþ*, stisl. *súðr* (Lehmann 1986, 297, 330).

Balt.: lit. *saulė* f., lot. *saūle*, prus. *saule* „slunce“ < **sāulijā*.

Sl.: stsl. *сьвѣце* n. „slunce“ < psl. **сьвѣце* < **suniko-* < **sH₂ul-ni-ko-*.

Toch. A *swāñce*, B *swāñco* f. „paprsek světla“ < **suēH₂ntiā(-en-)* nebo **suēH₂nikīā* (Adams 1999, 725).

Etymologie: Při etymologické interpretaci záleží na výchozí rekonstrukci.

1) Benveniste (1935, 11–12) zařadil slovo mezi heteroklitické *l/n*-kmeny. Schindler (*BSLP* 70, 1975, 1–10) a Beekes (1984, 5) rekonstruuji základní paradigma v podobě nom. **seH₂-ul* : gen. **sH₂-uen-s*, obdobně jako **peH₂-ur* : **pH₂-uen-s* „oheň“. Vnější oporu pro tuto rekonstrukci lze nalézt v altajských jazycích. Nostratické dědictví pro slovo označující „slunce“ by nemělo být žádným překvapením: Illič-Svityč (1967, 366) srovnal jako první ie. a alt. data, ale jen v předběžné alt. rekonstrukci **sibV*. Upřesnění altajských dat přinášejí až S. Starostin, A. Dybo & O. Mudrak v jejich monumentálním díle *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, II (Leiden-Boston: Brill 2003), 1274: tung. **sigūn* „slunce“ > evenki *siγūn*, negidal *siγun*, ulča, nanaj. *siu(n)*, mandžu *šun* aj. | stfkor. *h āi* „slunce“ | pjap. *suà-rá* „nebe“ > stjap. *swora*.

2) Alternativní řešení předpokládá, že *l* je součástí ie. kořene a pouze *n* přistupuje v nepřímých pádech. Východisko pak bývá hledáno v kořeni **suēl-* „pálit“ (P 1045) > sti. *svárati* „zář“, *svargá-* m. „nebe“ | ř. εἴλη, εἴλη, ἔλη f. „sluneční žár, sluneční zář“, ἄλεα f. „sluneční žár“, γέλαν · αὐγὴν ἡλίου = lakón. βέλα (Hesych.), sr. dále ἑλάων „pochodeň“; nejasný je vztah k formám s počátečním *s-*: σέλας „lesk“, σελήνη „měsíc“ (viz „měsíc“ #5) | ?lat. *sulpur* „síra“, snad „doutnající oheň“, sr. stang. *cwic-fȳr* „síra“, doslova „rychlý oheň“ (Mann 1984–87, 1344–45) | stang. *swelan* „spálit, vzplanout“, střdn. *swelen*, něm. *schwelen* „pálit“, stisl. *svēla* „udit, vykuřovat“ aj. | lit. *svelti* „pálit“, *svilū* : *svelti* „opalovat, žíhat; pálit bez plamene“, *svėlis* „žár, horečka“, lot. *svėļu* : *svelt* „opalovat, žíhat“ | toch. A *slam*, B *sleme* „plamen“ < **swleme* < **swolmo-* = stdn. *swalm* „hustý dým“ (Adams 1999, 724). Také zde lze najít oporu mimo indoevropský prostor, jak učinil A. Dolgopofskij (1974, 170) v berberských jazycích. Dánský specialista K.-H. Prasse (1974, 126–27) rekonstruoval praformu **ā-ziHil*, pl. **ṭ-ziHlān*, která je doložena v jazycích jihoberberských (= tuarežských): ahaggar *ahəl*, pl. *ihīlān*, awlemidden *azəl*, ayr *āzəl* „den“; severoberberských: šilha *azāl* „denní světlo“, kabyl *azal* „sluneční zář, denní světlo, slunce“ a také jazyce Guančů z Kanárských ostrovů: *zeloj* „slunce“.

2. ie. ****H₂reu-i-** (P 873)

IA: sti. *ravi-* m. „slunce, bůh slunce“.

Arm. *arew* „slunce“, sr. též slož. *areg-akn* id., dosl. „slunce-oko“.

?Kelt.: stir. *ré* „interval, prostor“, zvláště časový, někdy též o „lunárních fázích“, odtud také „měsíc“ ve významu nebeského tělesa i periody; pl. *inna rei* „(nebeské) prostory“. Kelt. praforma **rew-iā* (Vendryes, *LEIA* 1974, R-10) je slučitelná s předchozími tvary, jak předpokládal už MacBain 1911, 288.

Etymologie: Klíčem k etymologii je zřejmě het. *harwanai-* „být jasný; svítat“ (Eichner 1978, 156; *EWAI* II, 440).

měsíc

1. ****meH₂ns°** (P 731–32)

IA: sti. *mās-* m. „měsíc“ (těleso i perioda) < ****meH₂ns-**. Už v RV se vyskytuje také *o*-kmen *māsa-* m. „měsíc“ (perioda) (*EWAI* II, 352–53).

Ír.: stav. & mlav. nom. sg. *má*, mlav. gen. sg. *māghō*, také *o*-kmen *māgha-* „měsíc“ (těleso i perioda), stpers. *māh-* (perioda), pers. *māh* (těleso i perioda), sogd. *m'x*, *m'γ*, oset. *mæj* / *mæje* id.

Arm. *amis*, gen. *amsoy* „měsíc“ (perioda) se zjevně skládá ze slova *am* „rok“ a vlastního slova pro „měsíc“, který Olsen[ová] (1999, 48) rekonstruuje jako *o*-kmen **mēns-*. Naproti tomu Hamp (1975a, 381) předpokládá složeninu číslovky „jeden“ a *s*-kmene „měsíc“ **sŋ-mēns-es-*.

Ř. hom. *μήν*, att. *μείς*, dór. *μής*, aiol. *μεύς*, gen. *μηνός* = mykén. *me-no*, lesb. *μηννος* „měsíc“ (perioda) odráží př. **mēns*, gen. **mēnsos*. Už v Iliadě je používáno f. *μήνη* „měsíc“ (těleso). Fryg. glossa *Μαζεύς*: Ζεύς παρὰ Φρυγί (Hesych.) může odrážet fryg. **mas-deos* < **meH₂ns-d*₂ios* „měsíc-bůh“ (Lubotsky, p.c.).

Alb. *muaj* ~ *muej* m. „měsíc“ (perioda) < **mēn-* (Hamp 1983, 381) nebo < **mēsni-* (Orel 1998, 276).

It.: lat. *mēnsis*, gen. sg. *mēnsis*, gen. pl. *mēnsūm* „měsíc“ (perioda); umbr. abl. sg. *menzne* „měsíc“ (těleso), mars. lok./abl. sg. *mesene* (perioda) < **mēns(e)n-*(*e*); sr. také lat. *intermenstruum* „novoluní“ = umbr. gen. pl. *anter:menzaru* (Untermann 2000, 472; 109–10);

Kelt.: stir. *mí* m., gen.-dat. *mís* „měsíc“ (perioda) < **mēns(s)*, gen. **mēnsés*, velš., korn., bret. *mis* id. < kelt. ak. sg. **mīnsan* < **mēns-ŋ*; gal. zkratka *mid* id. z Kalendáře z Coligny patrně odráží **mīnts°* (= kelt. **mīns°*) se specifickým vývojem souhláskové skupiny *-ns-* > *-nts-*, který známe též např. z lepontského jazyka; grafém *d* zde slouží k označení tzv. *tau gallicum*, souhláskové skupiny *-ts-/st-* (Delamarre 2001, 191–92).

Germ. **mēnōn* „měsíc“ (těleso) > gót. *mena*, krym.-gót. *mine*, sthn., stsas. *māno*, stfrís., stang. *mōna*, stisl. *máni*; **mēnōþ* (perioda) > gót. *menops*, sthn. *mānōd*, stsas. *mānuth*, stfrís. *mōnath*, stang. *mōnaþ*, stisl. *mánaþr* (Lehmann 1986, 251).

Balt.: lit. *mėnuo*, gen. *mėnesio* „měsíc“ (těleso i perioda), lot. *mēnesis* id., dial. *mēness* (těleso), *mēnesis* (perioda), prus. *menig* (těleso) s grafickou záměnou očekávaného *s* za *g*. Lit. nom. sg. bývá odvozován z **mēnōn*, ale Beekes (1982, 54) preferuje vyjít z **mēnōt*.

Sl.: stsl. *měsęcь* „měsíc“ (těleso i perioda) odráží raněsl. **mēsinko-*, které bývá odvozováno z praformy **mēnsq-ko-* za předpokladu disimilativní ztráty *n* v první slabice (příkladem má být sl. **pěšькъ* „písek“ : sti. *pāmsú-* id.). Smoczyński (1994) soudí, že lze prostřednictvím metateze rekonstruovat praformu **mēnsiko-* odpovídající praformě **sulniko-* pro „slunce“ (sr. *ESJS* 8, 469).

Toch. A *mañ*, B *mañe* „měsíc“ (těleso i perioda); sr. také A *mañ-ñkät* = B *meñ-ñakte* „měsíční bůh“. Východiskem by měla být praforma **mēnēC*, kde *C* může představovat **n*, **t*, **s* (Adams 1999, 468).

Pozn.: Otevřenou zůstává otázka, zda lze nějaké příbuzenstvo najít i v anatolských jazycích. Bedřich Hrozný (1933, 41–42) se domníval, že slovo *v* v hieroglyficko-luvijském textu Karkamiš II, §17, které četl **mēnulas* a jemuž předcházela značka připomínající srpek měsíce (#265 podle Laroche 1960), znamenalo „měsíc“. Proto je srovnal s lit. demin. *mėnūlis* „měsíček“. Meriggi (1962, 83) slovo četl *mi-i-n.-la-s*, většina specialistů dnes dává přednost čtení *mi-zi-na-la-sa* (Hawkins 2000, 110–11). Z textu je zřejmé, že jde o jakousi funkci. Pokud značka ‘měsíční srpek’ představuje ideogram dourčující sémantiku slova, lze akceptovat Meriggiho (1962, 83) interpretaci „měsíční kněz“, kde sufixu *-ala-* pro činitelská jména předchází slovní základ *mizin-*. A ten lze odvodit z praformy **mēnsen-*, přesně korespondující z formami osko-umberských jazyků. Vývoj **ē* > luv. **ī* dokumentují takové příklady jako luv. *nī / nis* = hluv. *ni-(sa)* < **nē* nebo kluv. *kīsā(i)-* „česat“ < **kēs-ā-ye/o-* (Melchert 1994, 241). Pro změnu **-ns-* > *-z-* lze najít příklad v hluv. *á-zu-za* „my; nás/nám“ = kluv. *ānzas* < **ūs-* (Melchert 1994, 234, 243).

Etymologie: Panuje téměř všeobecná shoda v identifikaci kořene **mē-* = ***meH₁-* „měřit“ (poprvé už Pott). V interpretaci zbytku slova se naopak jednotliví autoři značně liší. Proto stojí zato seznámit se s více etymologiemi (podrobný přehled viz Valčáková, Blažek & Erhart, *ESJS* 8, 1998, 469).

1) Vnitřní rekonstrukce v jednotlivých větvích dovolují rekonstruovat společný základ **mēn°* = ***meH₁n°*, v části větvi rozšířený o **(e)s-*, k němuž se někde ještě druží **-n-*. Výsledný složený sufix **-sn-* má obdobu ve slovech téhož sémantického určení jako např. **louk-snā* „nebeské světlo“, nejčastěji „měsíc“, jež představuje derivát kořene **leuk-* „svítit“. Podobně prař. **selasnā* „měsíc“ > att. *σελήνη*, lesb. *σελάωννᾶ* které vzniklo rozšířením slova *σελας* „záře, světlo, paprsek“. V různých ie. jazycích tvoří sufix **-sn-* abstrakta od sloves i jmenných základů, např. prus. *waisna* „znalost“ (**waid-snā*) : *waisei* „víš“, *waidimai* „víme“, *biasna* „strach“ : *bia-twei* „bát se“; gót. *filusna* „množství“ : *filu* „mnoho“; stsas. *segisna* „srp, kosa“, lat. *sacēna* „sekyra“ (**sacesnā*) : *secō*, *secāre* „sekat“; lat. *arānea* „pavouk“ (**aracsneja*), ř. *ἀράχνη* id. (**araksnā*) : *ἄρκυς* „sít“; sti. *kḡtsnā-* „úplný, celý“ : ř. *κράτος* „síla“ (Brugmann 1906, 264–65, 282). Derivátům na *-sn-* v hetitštině odpovídají heteroklitická jména na *-sar/-sn°*, fungující jako slovesná abstrakta: *hattessar*, gen. *hattesnas* „jáma, díra“ : *hattai* „kope jámu“; *tethessar*, gen. *tethesnas* „hrom“ : *tethai* „hřmít“ (Kronasser 1966, 289). Stopy *r*-kmene se objevují i mezi deriváty základu **mēns°*: lat. *intermenstruum* „novoluní“ = umbr. gen. pl. *anter:menzaru* (Untermann 2000, 472; 109–10); dále

latinská jména měsíců *september*, *november*, *december* < *septm̥-, *(H₁)neum̥-, *dek̥m̥- & *mēnsri- (Erhart 1998, 65).

2) Erhart (1998) rekonstruoval výchozí hetroklitické paradigma *mēnsōr : *mēns(e)n°. Základ *mēns° interpretuje jako složeninu dvou slovesných kořenů *mē- (**meH₁-) „měřit (čas)“ a *nes- „vracet se“ (sti. *násate* „připojuje se k někomu“, ř. *véομου* „vracím se domů“, gót. *ga-nisan* „uzdravit se, zotavit se“ aj.; viz P 766).

3) R. Beekes (1982) vyslovil svůdnou myšlenku, že ve slově „měsíc“ jde o participium perfekta tvořené sufixem *-(u)ōt-, na jejímž základě rekonstruoval následující paradigma: nom. *meH₁n-ōt, ak. *meH₁n-és-m̥, gen. *meH₁n-s-és. Aby objasnil střídání *t*- a *s*-kmenů, Hamp (1983) modifikoval Beekesovo paradigma: nom. *meH₁nót-s > *meH₁nóss, ak. *meH₁nót-m̥, gen. *mH₁nt-ós → *mH₁ps-ós → *meH₁ps-ós.

4) Další možnost představuje myšlenka, že jde o složeninu, kde prvním členem je *meH₁n- „míra“ (> sti. *māna*- ve slově *mānask̥t*- „zpracovatel kůží“, dosl. „podle míry řezající“), zatímco v roli druhého alternují dvě synonyma, *uēt-(es-) „rok“ (sti. *vatsá*- „rok“, sogd. *wišnyy* „starý“; het. *witt*-, kluv. *ussa*- „rok“ < *ut-sa; ř. *στος*, dial. *féτος*, myk. ak. *we-to* „rok“; messap. *atavetes* „ve stejném roce“?; alb. *vit*, pl. *vjet* id.; lat. *vetus*, -*eris* „starý“; stlit. *vetušas* id., stsl. *vetъxъ* id.; P 1175) a *sen- „čas roku; starý“ (sti. *sána*-, av. *hana*- „starý“; arm. *hin* „starý“; ř. *ēvos* „starý“, *diēvos* „dvouletý“ < *d̥i-seno-; lat. *senex*, gen. *senis*, komp. *senior* „starý“; stir. *sen* „starý“, stvelš., korn., bret. *hen* id., sr. gal. *seno*- v osobních jménech jako *Seno-gnatus*; gót. *sinista* „nejstarší“; lit. *sēnas* „starý“, *sēnis* „stáří“; viz P 907–08; vedle řečtiny se význam „rok“ nebo „roční období“ zachoval v anatolských jazycích: lyk. *kbi-/tri-sññe/i-* „dvou-/třiletý“; het. *zēna*- „podzim“ < *(H₁)n-séno-; viz Melchert 1994, 172, 315).

2. Anat. *(i)arma

Anat.: het.-luv. *arma*- „měsíc“ (těleso & perioda), hluv. LUNA-*ma*- id., lyk. *Arñma* ‘Měsíční bůh’, *rñmazata*- „měsíční obě“, lýd. *Armta*- gen. ‘Měsíční bůh’ (Melchert 1994, 297, 315, 375).

Etymologie: Ivanov (1979, 148; 1981, 130–32) předložil vnitřní rekonstrukci *i₂r-mH₁o/-eH₂, „čas měřící“, opíraje se o stisl. kenning *ár-tali* „rok počítající“ = „měsíc“ (perioda). Tuto myšlenku podporují slova označující čas v luvijské větvi: kluv. *āra/i-*, hluv. *ara/i-* (Starke 1990, 116–17, pozn. 339a), dále též lýd. *ora* „měsíc“ (perioda), vše z ie. *iōro- (**iōH₁ro-), sr. ř. *ōpā* „roční období, denní čas, správná doba“.

Alternativně Van Windekens (Fs. O. Szemerényi 1979, 912–13) navrhl srovnání s toch. A *yārm*, B *yarm* „míra“ < *(H₁)erm̥, zatímco anatolská slova by odrážela praformu *(H₁)ormo-.

3. *louk(e)sno-/(e)snā „světlo“ → „měsíc“ (P 688–89)

Arm. *lowsin* „měsíc“ < *loukesno- (nebo *loukeno-, viz Olsen 1999, 465, plus pozn. 555); sr. též *lusn* „bělmo“.

It.: lat. *lūna* „měsíc; bohyně měsíce“; z města Praeneste je známa *Losna* „bohyně Měsíce“ < **louksnā*.

Kelt.: stir. *lúan* m. „světlo, měsíc“ < **louksno-*; sr. *día lúain* „pondělí“.

Balt.: prus. pl. *lauxnos* „souhvězdí“

Sl.: stsl. *luna* „měsíc“ < **louksnā*.

Etymologie: Základem je kořen **leuk-* „svítit“ (sti. *rócate* „svítí, září“, het. *lukk-*, lat. *lūceō*, -*ēre*, toch. AB *luk-* „svítit“; na slovanské půdě přežívá ve slově **luča* & **lučb* „paprsek; louč“, jemuž odpovídá sti. *roci-* „světlo“, stisl. *leygr* „plamen, oheň“, aj.). Rozšířením o *-(e)s- vzniká abstraktum **louk-os*, gen. **louk-es-os* „světlo“ (sti. *rócas-*, av. *raocah-*); rozšířením o *n*-sufix adjektiva typu av. *raoxšna-* „zářící“, z nichž povstala substantiva jako ř. *λύχος* „světlo“ (**luksnos*), sthn. *liehsen* id. (germ. **leuhsna-*), a také slovo pro „měsíc“ (P 687–89).

4. *(s)kend-

IA: sti. *candrā-* „Měsíc“, počínaje Manuovým zákoníkem též „bůh Měsíce“ – zkráceno ze složeniny *candrā-mās-* „Měsíc“ < **kendro-*.

Alb. geg. *hânë*, tosk. *hënjë* „Měsíc“ < **ska/ond-nā*.

Kelt.: stfbret. *cann* „úplněk“, sr. velš. *cannaid* „zářící; Slunce, Měsíc“ < **kndo-*

Etymologie: Sti. *candati* „svítí, září“, intenz. partic. *cáni-šcadat* „zářící nade vše“; ř. *κάνδαρος · ἄνθραξ* „žhavé uhlíky“ (Hesych.); lat. *candeō*, -*ēre* „zářit, svítit“ (Schrijver 1991, 434 vysvětluje -*a*- z **e*- jako důsledek sousedství čistě velárního *c*- < **k*-); velš. *cann* „bílý, světlý“ svědčí o výchozí sémantice **“osvětlující“*.

Také ostatní označení „měsíce“ jako „nebeského světla“ jsou zpravidla motivována jeho zářivou podstatou:

5. Ř.: att. *σελήνη*, lesb. *σελάωννά* „měsíc“ < **selasnā* vzniklo rozšířením slova *σελας* n. „záře, světlo, paprsek“ < **selns-*. Další etymologie zůstává nejasnou. Ie. **s-* před vokálem se v řečtině regulárně mění na **h*, které pak často zaniká. Zachování *σ-* v této pozici si žádá speciální vysvětlení. V zásadě se nabízejí dvě: (i) Georgiev (1981, 100, 102) zde vidí příklad zachování ie. substrátového, tzv. ‘pelasgického’ lexému, který má odrážet ie. **syelos*; (ii) Bader[ová] (1995, 268) odvozuje ř. slovo z praformy **sH₂uel-ns*. Vyslovuje předpoklad, že inciální **sH₂-* se asimiluje na **ss-*, a tak se v podobě *s-* zachovává. Baderová tak dokáže úspěšně vysvětlit dublety typu ř. *ὄς* : *σὺς* „prase“ < **suH-* : **sHu-*.

6. Nř. *φεγγάρι* „měsíc“ : *φέγγος* „světlo, lesk, třpyt“ (Buck 1949, 54–55);

7. Ir. *gealach* „měsíc; záře, světlo“ : *geal* „bílý“, stir. *gel* id. (MacBain 1911, 190–91; Buck 1949, 54–55).

8. Etymologicky netransparentní je stir. *ésca* „měsíc“ (těleso), gael. *easga* id. Pokud je správná etymologie, která slovo spojuje s lat. *īdūs* „střed měsíce“, osk. *eiduis* „idibus“ (MacBain 1911, 153; Buck 1949, 54–55), výchozím motivem pojmenování byla „časová perioda“. Za pozornost stojí též sti. *indu-* „měsíc“, původně však „kapka“ (Walde & Hofmann I, 672).

9. Jasnou etymologii nemá ani germ. **tungla-*, které v jednotlivých jazycích znamená jak „měsíc“ (1), tak „hvězda, souhvězdí“ (2): gót. dat. pl. *tugglam* (2), stisl. *tungl* (1), *himin-tungl* (2), stang. *tungol*, stsas. (*heban-*)*tungal*, sthn. (*himil-*)*zungal* (2). Bez sufixu **-lo-* je doložena sthn. forma pl. (*himil-*)*zungun* (2). Další příbuzenstvo zůstává nejasné. Snad lze vyjít ze zgerm. kořene **twink-* „mžikát (očima)“ (stang. *twincian*, ang. *twinkle*, sthn. *zwinken*). Lze si představit, že mžikavý pohyb očí byl přenesen na mžikavé světlo hvězd. Jinou alternativu nabízí balt. označení „nebe“: lit. *dangùs*, prus. *dangus* id., které však je odvozeno ze slovesa typu lit. *deñgti* „pokrývat“ (Lehmann 1986, 348).

hvězda

1. **H₂stér*, gen. **H₂strós*

IA: sti. *stár-* f.? doložené ve RV jen v instr. pl. *stíbhil̥*, vedle forem bez *s-* jako pl. *tárah̥*, páli sg. *tārā-*; *s-* zachovává např. aškun *istá*, khowar *'stari-* „hvězda“ (EWAI II, 755).

Ír.: av. *star-* (stav. gen. pl. *strom*, mlav. ak. sg. *stārəm*, dat. pl. *stərəbīō*), sr. dále slož. *stəhr-paēsah-* „ozdobený hvězdami“; khot. *stāraa-*, sogd. *'st'p'kt*, pers. *sitāra*, oset. *st'aly / (æ)st'alu*, afg. *stōrai* „hvězda“ (KEWA III, 512).

Anat.: het. *haster-* „hvězda“.

Arm. *astē* (**astil*), gen.-dat. *astel* „suhvězdí, hvězda“ odpovídá ř. střídáním vokálů *ě* : *e*. Záhadné *ř* lze snad připisat vlivu slova „slunce“, které se jinak v historické arménštině nedochovalo (Brugmann 1906, 339; Olsen 1999, 159–60), ale viz slovo *owlp'* citované podle Scherera výše..

Ř. *ἀστὴρ*, gen. *ἀστέρος* „hvězda“, pl. *ἄστρα*.

It.: lat. *stēlla* „hvězda“ < **stēr(o)lā*.

Kelt. **ster-ā* > stir. *ser*, velš. pl. *ser*, sgl. *seren*, střkorn. pl. *steyr*, sgl. *steren*, bret. pl. *ster*, sgl. *sterenn* „hvězda“ (Schrijver 1995, 423); sr. gal. ND *Sirona*, *Dirona* < **stēr-on-ā* (Watkins 1974, 11). Stir. slovo je *hapax* objevující se pouze v jedné z poém, jejímž autorem má být Colmán mac Lénéni (†604):

ó ba mac cléib | caindlech ser | sirt cach n-ainm | ainm gossa fer

„protože byl dítětem svíce, | zářivé hvězdy, | přes každé jméno | šířil jméno

„Síly mužů“ (= Fergus)

Germ.: gót. *stairno*, krym.-gót. *stein* [= **stern*], sthn. *stern(o)*, stisl. *stjarna* „hvězda“ < germ. **sternōn* (Lehmann 1986, 322).

?Balt.: lot. *stars*, gen. *stara* „paprsek (slunce); větev“.

Toch. A pl. *šreñ*, B *šcirye* „hvězda“ < **ster-jo-* (Adams 1999, 640).

Etymologie:

1) Nejčastější interpretací bývá činitelské jméno (*nomen agentis*) **H₂s-tér-* (Krogmann, *KZ* 63, 257n; Scherer 1953, 22; Bomhard, *JIES* 14, 1986, 191). Jediný kořen ***H₂e(H)₂s-*, který připadá v úvahu, má však význam „žhavý popel, ohniště“ (sti. *ása-* „popel, prach“, het. *hasa-* „ohniště“, osk. *aasai* „na oltáři“, tj. „na rituálním ohništi“, aj., P 68).

2) Schrader & Nehring (1929, 481) odvozují slovo z ie. kořene **ster-* „sypat“ (P 1029–30), tedy „hvězdy“ = „rozsypané po nebi“.

3) Pärvulesu (1977, 47) předpokládal výchozí sémantiku „stálice“, opíraje se o ie. kořen **ster-* „pevný, tuhý, strnulý“ (P 1022).

4) Neméně nadějnou alternativu představuje hypotéza (Zimmern 1915, 68; Illič-Svityč 1964, 6–7; Gamkrelidze & Ivanov 1984, 686), která zde předpokládá převzetí semitského označení „Jitřní hvězdy“ **Cattar-(at-)*, častěji vystupující jako bohyně či bůh plodnosti: akkad. *ištaru*, později *išartu* „bohyně“, *Eštar* ‘Inanna, bohyně lásky; planeta Venuše’, ebl. *aš-dar* [*Cattar-*] ‘Inanna’, ugar. *Ctr* m., *Ctrt* f. jména božstev někdy interpretovaná jako „jitřenka“ nebo „večernice“, fén. *Cštr* ‚bohyně plodnosti a války‘, moáb. *Cštr-kmš*, hebr. *Caštereš* ~ *Caštořeš* ‘bohyně Sidónanů’ [Sd 2.13; 10.6; 1S 7.3n; 12.101Kr 11.5; 2 Kr 23.13], staram. *Ctr* ‘jméno božstva’, aram. *Cattarsamīn* ‘bůh Attar na nebesích’, Assyřany identifikován s božstvem planety Venuše *Dilbat*, syr. *Cesterā*, sabej. *Cttr* ‘mužské božstvo’, v sabej. často doprovází slovo *šrqn* „východ“; v arab. jen v toponymech jako *Iteri*, správně [*Cattarī*] z oázy v západním Sirhanu, geez *Castar* „nebe“ aj. (Blažek 1996, 132). Sémantický vývoj „jitřní hvězda“ → „hvězda“ má analogii např. v br. *zora*, ukr. *zorja* „hvězda“, v ostatních slovanských jazycích „jitřní hvězda“. Někteří badatelé (Ďjakonov 1982, 20–21; Starostin, p.c.) předpokládají však opačný směr převzetí.

2. Alb. (*h*)yll m., pl. (*h*)yje „hvězda“

Etymologie: Tradiční odvození z apofonické varianty **sūli-* výrazu pro „slunce“ (tak mj. Meyer, Pedersen) naráží na absenci důkazu pro změnu **s- > h-*. Hamp se pokusil tento problém vyřešit hypotézou o *s*-mobile, ale i pro ni chybí v daném případě jasná analogie. Hláskově bezproblémové jsou dvě etymologie: (i) srovnání se stang. *ysli*, stisl. *usli* „žhavé uhlíky“ < **H_{us}-li-*, od kořene **H₁eus-* „pálit“ (Huld KZ 90, 1976, 178–82; Id. 1984, 132 s lit.); (ii) srovnání s alb. *hije* „stín“, které implikuje praformu **skū-ilā* (Orel 2000, 518). Sémanticky vyhovuje jen (i).

3. Lat. *sīdūs*, *-eris* n. „souhvězdí“

Etymologie: Východisko může být rekonstruováno v podobě *s*-kmene **suei^(h)os*, gen. **suei^(h)esos* (Hamp 1975b). Jde o derivát kořene **suei^(h)-* „zářit“, který je doložen v av. *x^aaēna-* „žhnoucí“ < írán. **hwaidna-*, lat. *sūdus* „suchý, slunný; jasný (o počasí)“ < **suoⁱā^(h)o-*, lit. *svidū*, *-ėti* „zářit“, lot. *svīdu*, *svīst* „stávat se jasným (a začínajícím denním světlem)“. Podle latinského ani baltského *-d-* nelze rozhodnout, zda daná dentála pochází z ie. **-d-* nebo **-d^h-*. Mann (1984–87, 1353) přidává další příklady, které by měly svědčit ve prospěch neaspirovaného **-d-*: arm. *k^tt^tit^t* „záblesk“ < *suidəstis*; ř. ἴδη „lesk“ < **suidā*; stang. *switel*, *sweteotol* „jasný“.

4. Stir. *rind*, gen. *renda* n. „hvězda“

Etymologie: Jde o starý *u*-kmen, goidelská i keltská praforma by byla **rendu-*. Pedersen (I, 1909, 37) zde vidí souvislost s nir. *rinn*, gen. *rinne* & *reanna* „bod; vrchol něčeho“, a dále s ř. περόνη „špička“, arm. *heriun* „šídlo“, ale např. Vendryes, *LEIA*, R-32 zde nevidí žádnou sémantickou souvislost.

5. Bsl. * $\acute{g}^{(h)}uojsd^{h}ā$

Balt. * $\acute{z}waizd(i)ā$ > lit. $\acute{z}vai\acute{g}z\acute{d}\acute{e}$ & $\acute{z}vai\acute{g}zd\acute{e}$, arch. a dial. $\acute{z}vai\acute{z}d\acute{e}$ „hvězda“, lot. $zvāigzne$, dial. $zvāizne$ id., ?prus. ak. $swāigstan$ „lesk, světlo“, patří-li vůbec sem (viz Smoczyński 2001, 99–100 ohledně jiných řešení).

Sl. * $\acute{z}v\acute{e}zda$ vedle depalatalizované či nepalatalizované varianty v zsl. * $gv\acute{e}zda$ < * $\acute{g}^{(h)}uojsd^{h}ā$.

Etymologie: Žádné jednoznačné etymologické řešení nebylo dosud předloženo. Posuďme proto několik alternativních řešení:

1) Spíše než hláskově problematické srovnání s ř. $\phi\omicron\iota\beta\omicron\varsigma$ „jasně zářící“ (* $\acute{g}^{h}uoig^{u}?$) se nabízí ir. $gead$, gen. $geide$ „bílá lysina na hlavě zvířete“, pro které Hamp (*Eriu* 25, 1974, 279) rekonstruoval východisko * $\acute{g}^{h}uidā$. Hláskově i významově slučitelné je též oset. iron. $\acute{a}vz\acute{i}st$, digor. $\acute{a}vzest\acute{x}$ „stříbro“. Alanská praforma typu * $\acute{z}vest\acute{x}$ byla přejata do maďar. $ezüst$, komi $ezys$, udmurt. $azves$, vše „stříbro“ (Abajev I, 212–13).

2) Buck (1949, 56) upozornil na hláskovou blízkost onomatopoetických sloves typu lit. $\acute{z}vigti$ „kňourat“, stsl. $zvizdati$, pol. $gwizdać$ „hvízdat“. Paradoxní sémantický vývoj má obdobu v ang. $flash$ „záblesk, paprsek“, jež ale před 14. st. označovalo „stříkání a doprovodný zvuk vody“.

3) Vydeme-li z myšlenek Trubačeva (*ESSJ* 7, 1980, 182–83), lze uvažovat o složenině, kde první složkou by byla praforma * $\acute{g}^{(h)}uojd^{h}$ – a druhou jeden ze slovesných kořenů * $\acute{d}^{h}ē$ – „klást“ nebo * $stā$ – „stát“. Oba mají vyjadřovat, že jde o „stálé“ světlo. Pro druhou možnost hovoří prus. $swāigstan$ „lesk, světlo“. Pokud se budeme snažit identifikovat první složku, ir. $gead$, gen. $geide$ „bílá lysina na hlavě zvířete“ analyzované Hampem v §1) by mohlo být vhodným kandidátem, pokud je možno odvodit jej z kelt. praformy * $gidā$ – < * $g^{h}uid-ā$. To zřejmě možné je, sr. ir. $beach$, stir. $bech$ „včela“ < * $biko$ –; ir. $fear$, stir. fer „muž“ < * μiro – (MacBain 1911, 31, 168). Hypotetické příbuzenstvo lze rozšířit o ř. $\phi\alpha\iota\delta\rho\omicron\varsigma$ „jasný“, $\phi\alpha\iota\delta\iota\mu\omicron\varsigma$ „zářící“, které bývá obvykle spojováno s lit. $gaidrūs$ „jasný“ (o počasí). Z hlediska teorie ie. kořene je obtížné vysvětlit ř. diftong ai . Také rozdíl v lit. \acute{z} ve slově „hvězda“ oproti g ve slově „jasný“. Nabízí se myšlenka na regresiví asimilaci typu * $gwaizdā$ > * $\acute{z}vai(g)zda$.

planety

Ve Rgvedu ještě není možno rozlišit rozdíl mezi planetami a stálicemi. Podle některých indologů (E. Leumann, *ZII* 6, 1928, 4n.) termín $\acute{a}dityāh$, doložený v AV VIII, 2.15, představující vřdđhi-derivát od $\acute{a}diti$ – „nevázanost, volnost“, označoval právě *planety*, dosl. „synové volnosti“. Jiní však připomínají, že termín $\acute{a}diti$ -primárně znamenal pouze „osvobození od dluhu“ (Oldenberg). V pozdějším sanskrtu (Maitrāyaṇī Upan.; MBh.) je pro planety nejčastěji používáno slovo $graha$ –, dosl. „ten, co chytá“; poprvé už v ŠB (IV 6,5,1.5), kde však označuje „Slunce“. Jde o derivát slovesa $grbhñāti$ „chytá“ (~ stsl. $grabiti$ „loupit“), sr. $grāhāh$ „chytající; dravé zvíře, had“. V řecké tradici se jednoznačné pojmenování planet objevuje u Xenofonta (*Mem.*) ve spojení $\pi\lambda\acute{\alpha}\nu\eta\tau\epsilon\varsigma \acute{\alpha}\sigma\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma$ „zbloudilé hvězdy“, podobně $\acute{\alpha}\sigma\tau\epsilon\alpha \pi\lambda\acute{\alpha}\nu\eta\tau\acute{\alpha}$ u Platóna (*Leg.*) a $\acute{\alpha}\sigma\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma \pi\lambda\acute{\alpha}\nu\eta\tau\alpha\iota$ vedle $\omicron\iota \pi\lambda\acute{\alpha}\nu\eta\tau\epsilon\varsigma$ u Aris-

totela (*Meteorologica*), vesměs autorů tvořících ve 4. st. př. Kr. Řecký model přejímá latina: *stēllae errāticae* (Varro apud Gell.), *stellae errantes* (Cicero); odtud je přejato něm. *Irrstern* (Erasmus Francisci 1676). Kalk nebo paralelní sémantickou konstrukci představuje stisl. *villistiarna* (kolem 1200), dosl. také „zbloudilá hvězda“.

Starověký svět znal vedle Země jen 5 planet. K nim byl obvykle přidáván ještě Měsíc. Srovnajme jejich jména ve staroindické a řecké tradici a v tradicích starověkého Předního východu (viz Scherer 1953; Eilers 1976):

tradice / planeta	Merkur	Venuše	Mars	Jupiter	Saturn
Indie	jā- moudrý indu-putra-/ja- syn Měsíce [kapky] śaśija- syn Měsíce [zajíce] candrin- Měsícův pañcarcis 5 paprsků	śukrá- jasná śveto graha- bílá planeta Bhṛgu-/ja-/ putra-/sūnu- Bhṛgūv syn śodaśāmsū- 16 paprsků	aṅgāra- uhlík lohita- červený lohitaṛcis- s rudými paprsky lohitādhīpa- rudý náčelník lohitāṅga- s rudými údy vakra- běžící zpět maṅgala- štěstí, dobré znamení bhūmi-putra-/ja- syn Země	Bṛhas-pati- pán magické síly (sura-)guru- učitel (bohů) vāk-pati- pán řeči sūri- mudrc	asita- černý kāla- černý śani- pomalý śanaścara- pomalu se pohybující manda- pomalý sūrya-putra- syn Slunce Yama- bůh smrti saptārcis 7 paprsků
Írán (Avesta) (střpers.) (upers.)	Tīra- Tīr Fallak (: pělak šíp?) fir-i-bāzū-i-čarx šíp paže nebe	Anāhitā- Nāhīd	(Vərəθraγna-) Varhrām bůh ohně Bahrām	Ahura-mazda- Hurmuzd	Zurvān
Arménie	Tiowr P'ailacou sr. p'ail záře	Arowseak < střir. arūs bílý Lowsaber světloňoš	Hrat, sr. howr, gen. hroy oheň	Lowsnt'ag koruna světla	Erewak sr. erewal být viditelný
Řecko	Στίλβων sr. στίλβω zářim 'Ερημης	Φωσφόρος světloňoš 'Εωσφόρος jitronoš 'Εσπερος večernice 'Αφροδίτη	Πυροείς ohnivý 'Αρης	Φαέθων zářící, zářivý Ζεύς	Φαίων sr. φαίων dělám viditelným Κρόνος
Starý zákon		Malkat hašlamayim královna nebes			Kēwān Kīyyōn (Amos 5:26)
Babylón	šāḫītu skokan 'Nabū bůh moudrosti	'Ištar	šalbatānu sr. šalāpu být zlý Simut (Elam.), sr. bab. šimūtu rudost 'Nergal bůh podsvětí	dapīnu divoký 'Marduk (Bél)	kayyamānu stálý 'Ninurta

tradice / planeta	Merkur	Venuše	Mars	Jupiter	Saturn
Sumer	MUL.GUD	*NIN.DAR. AN.NA paní záře nebe MUL.DIL.BAT < ak. dilliptum nеспavost		MULU.BAB- BAR bílá hvězda MUL.ud-al-tar divoká bouře	MUL.MI černá hvězda MUL.SA.Ĝ.UŠ stálý

konkrétní hvězdy a souhvězdí

Orión

1. Ř. Ὠρίων „Orión“ (Hom.), též Ὠορίων (Kallimachos), Ὀορίων (Pindaros), aj. Připomeňme si, jakou pozici zaujímal Orión mezi souhvězdími na Achillově štítu, který pro něj vyrobil Héphaistos [Il. XVIII, 483–489; překlad O. Vaňorný]:

„Vprostřed vytvářel zem, baň nebes a hladinu mořskou, | Héliá neúporného a jasný v úplňku měsíc, s nimi i veškeré hvězdy, jež celou oblohu zdobí, | souhvězdí Plejád a Hyad a silného Ó(a)rióna.

Také Medvěda zrobil, jenž Vúz jest nazýván přijmím,
točí se na témž místě a zírá na Órióna,
koupelí Ókeanových sám jediný účasten nejša.“

Jméno souhvězdí působí na první pohled exoticky, a proto nepřekvapuje, když nemá vlastní řeckou ani indoevropskou etymologii. Lze tedy očekávat převzetí z některého neindoevropského jazyka, který reprezentoval civilizaci s vysokou úrovní astronomie. Z tohoto hlediska se jeví nanejvýš svůdnou myšlenka ruských badatelů L. Bobrovové a A. Militareva (1993, 320), že by předobrazem řeckého jména jasného souhvězdí mohla být jiná jasná hvězda (snad α Cassiopejae) sumerského nebe, zvaná ^{MUL}/du₃.ri.in.

Plejády

1. **k^urt-

IA: sti. *Křttikāh* „Plejády“

Anat.: het. *kurtāl* „Plejády“

Etymologie: Pravděpodobně jde o deriváty kořene *k^uert-, doložené ve sti. *kart-* „příst“, het. *kurtal(i)-*, *kurtalli-* „proutěný obal, koš“, ř. *κυρτία* „košíkářské zboží“, *κύρτη* „sít, řešeto“ (Puhvel 4[1997], 277–79). Obdobně motivovaná jsou i další jména Plejád: lat. *Vergiliae* : lit. *várža* „proutěná vrš“ nebo fin. *seula-set* „Plejády“ : *seula* „sít“, est. *sõel* „Plejády“ = „sít“ (Puhvel 1991, 1243).

2. **p₁H₂ui-

Ír.: mlav. ak. pl. f. *paoiriaēiniias* „seskupení hvězd“ (Yt. VIII, 12) < **parū-iiainī-*, afg. pl. f. *pērūne* „Plejády“ < **parūjān-*, kurd. *pērū* id., baluč. *panwar* id., pers. *parv*, pl. *parvīn* „Plejády“. Studovaná jména jsou rozšířena sufixem *-aina-, který tvoří např. avestská jména barev: *zaranaēna-* „zlatý“, *tamaḡhaēna-* „temný“ (Scherer 1953, 142–43).

Ř. Πλειάδες, hom. Πληϊάδες „Plejády“, vedle izolovaného jména Πλειόνες doloženého poprvé u Pindara (Scherer 1953, 144), jež astronomové rezervovali pro hvězdu 28 Tau. Pozdější mytografové upřesnili jejich vzájemný poměr jako vztah *Pleióné*, matky sedmi dcer – Plejád, sr. např. Ovidius ve svém „Kalendáři“ [*Fasti* V, 82–85; překlad I. Bureš, 1942]:

„Ókeanos, jenž oblévá Zemi kol dokola kolem,
Titánku Téthýi kdysi za ženu dobrou si vzal.
Dcerou jich Pléjóné byla, tu Atlás, jenž nebesa drží,
za ženu pojal a zplodil Pléjad sedmero s ní.“

Sufix *-αδ-* ve slově Πλειάδες by měl být týž jako u derivátů číslovek typu δεκάς, -άδος „seskupení deseti“, aj., tedy v případě Plejád „seskupení mnoha“.

Etymologie: Pravděpodobně odvozeno od ie. kořene **pelH_{u-}* „mnoho“ (P 800), jak lze usuzovat podle označení Plejád v jiných jazycích: sti. *bahulāḥ* „Plejády“ (Pāṇini), dosl. „početné“; galo-lat. *Massa* „Plejády“, dosl. „hromada“ (Řehoř z Tours, *De cursu stellarum* 28, 51); r. *Kúčki* „Plejády“ : *kúčka* „hromádka“ (Scherer 1953, 143). Podobně i hebr. *Kīmah* „Plejády“ v „Knize Jobově“ [9.9; 38.31] primárně znamená „hromada“ (Puhvel 1991, 1242, pozn. 4). Arab. *tu-rayyā* „Plejády“ patrně souvisí s *ʾatra* „bohatý“, ač sémantickou motivaci může zprostředkovávat význam „vlhký“ takových derivátů jako *tariyy* (též „bohatý, mnohý“) a *taryān*. Mnohost Plejád vyjadřuje i jejich historicky nejstarší označení v sumer. ⁴MUL.MUL, které svým zdvojením představuje jeden ze způsobů, kterým se v sumerštině vyjadřoval plurál, zde konkrétně od slova MUL „hvězda“.

3. Plejády představují velmi jasnou hvězdokupu sestávající asi z 250 hvězd do 17. magnitudy. Pouhým okem jich je viditelných 10, ale antičtí pozorovatelé k Plejádám řadili jen 6 hvězd, plus „neviditelnou“ sedmou, jak se můžeme dočíst např. v Ovidiově díle „Kalendář“ [*Fasti*] o 2. dubnu [IV, 169–78; překlad I. Bureš 1942]:

„Pléjady zapadat začnou a pozvolna mizeti s nebe.
Ač je jich sedmero celkem, viděti jest jich jen šest,
buď že jen šestero z nich se dostalo v náručí bohů:
Steropé s bojovníkem Martem kdysi se snoubila prý,
s Neptúnem Alkyoné a Kelainó, překrásná velmi,
Elektra, Taugeté, Máia s Jovem, jenž bohů je král,
s tebou však Meropé sedmá, ó Sísyfe, smrtelný muži,
za kterýž neslušný sňatek viděti se nedává teď,
aneb že Élektra, Dardana matka, pád Tróje zřít nechťíc,
pravici zastřela oči, takže jí nevidí svět.“

Číslovka „sedm“ hraje v pojmenování Plejád roli nejuniverzálnější, a to v tradicích indoevropských i neindoevropských.

Anat.: het. ⁵IMIN.IMIN.BI ‘božstvo sedmi [hvězd]’, tj. „Plejád“, zapsáno ideogramy se sumerským čtením (Tischler 2001, 234).

Ř.: Pozd. ἐπτάστερον, dosl. „sedmihvězdí“. Dále přívlástek ἐπτάπορος [πλειός] (Eurippides, *Iph. Aul.*), který Puhvel (1991, 1244–45) na rozdíl od tradiční

interpretace „o sedmi cestách“ překládá na základě slovesa $\pi\epsilon\acute{\iota}\rho\omega$ „bodám“ jako „[sító] o sedmi otvorech“.

Germ.: Sthn. *sibunstirri*, *sipunstirni* (glossy z 9. st.), něm. *Siebengestirn*, střniz. *sevensterne*, stang. *sifunsterri*, stisl. *siaustirni*, isl. *sjöstirni*, švéd. pl. *sjus-tjärmor*.

Obdobně je tvořeno jméno Plejád i v řadě jiných jazyků severní Euroasie:

Ural.: arch. est. poet. *seitse tähte taeva sõelas* „sedm hvězd v nebeském sítu“

Turk.: střturk., čagataj. *jäti-gän* „Plejády“ : střturk. *jäti* „7“ (Räsänen 1969, 199)

Mong. *ogtarguin dolugan burqan* „Plejády“, dosl. „nebeských 7 bohů“ (Ramstedt 1935, 284)

Jap. *shichiyōsei* : sinojap. *shichi* „7“ & *-sei* „hvězda“.

Polárka

IA: sti. *Dhruvá-* m. (snad už RV IX, 86.6; Gṛhyasūtras; Mbh.. aj.). Podle indicke tradice bůh Višnu upevnil Dhruvu v centru nebes (Višnu-purāna I, 11). Ale na území Indie lze Polárku pozorovat pouze na severu, a i tam vystupuje jen nízko nad obzor. O její centrální pozici lze hovořit až mnohem severněji. Tuto vzpomínku si Indoárjové zjevně přinesli ze své původní pravlasti, ačkoliv není vyloučen ani vliv někdejších severních sousedů Indoíránců, nejspíše Ugrofinů (Blažek 1993, 34).

Etymologie: Dosl. „pevně stojící“ (Scherer 1953, 117), sr. sti. *dhruvá-* „pevný, pevně stojící, zůstávající, jistý“ (RV); mlav. *druua-* „zdravý“, stpers. *duruva-* „pevný, jistý“, parth. *drwd* „zdraví“ = střpers. *drōd* = pers. *darōd* vedle střpers. *drust* = pers. *durust* „správný, pravý, zdravý“; vztah ke sl. **s̥-dorv̥* „zdravý“ zůstává nejistý (EWAI I, 798–99; Klingenschmitt 1982, 247). Na kořenové úrovni lze vyjít ze slovesa doloženého v sti. *dhar-* „pevně držet“, av. *dāraiaṭ* „pevně drží“, khot. *dār-* „držet“, oset. *daryn* „pevně držet“, het. *dar-* id., lit. *derù* „jsem schopen“ aj., sr. dále lat. *firmus* „pevný“ (EWAI I, 778–79).

Sírius

****triH_sstrijo-**

IA: sti. *Tiṣyà-*, vzhledem k metru původně trojslabičně **Tiṣiya-*, m. „jméno jedné hvězdy, patrně Síría“. O tom, že jde o stálici, svědčí verš z RV V, 54.13 *ná yó yúcchati Tiṣyò yáthā diváh*, „který se nevzdaluje z nebe jako Tiṣya“.

Ír.: mlav. *Tiṣtriia-* „Sírius“, sr. *yejñhá ainikō brāzaiti yaṭa Tiṣtriio.stārahe* „jako tvář hvězdy Tiṣtriia-“ [Yašt X, 143], *Tiṣtriiaēini-* f. pl. [Yašt VIII, 12; Nyāyišn I, 8] k nedoloženému adj. m. **Tiṣtriiaēna-* (Bartholomae 1904, 652). V Yaštu VIII, 43.48 označován jako *səuuiṣtō* „nejmocnější, nejsilnější“, což je pro nejjasnější stálici noční oblohy docela přiléhavé (Forssmann 1969, 56); dále střpers. *Tiṣtar*. Av. forma zachovává předpokládanou ii. praformu **tiṣtriia-* prakticky beze změny. Zjednodušení počáteční skupiny **tr-* na **t-* má analogii v ii. číslovce „tři“, sr. sti. nom.-ak. f. *tisrās*, av. nom. f. *tišrō*, gen. *tišram*, kde se předpokládá vývoj **ti-sr̥* < **tri-sr̥*. Další vývoj v iá. větvi vedl k disimilatorní eliminaci druhého *-t-*.

V očekávaném výsledku **Tiṣṛiya-* by se objevila skupina *-šr-*, která se vymyká indickým hláskovým zákonům. Nahradila-li ji jediná hláska *-ṣ-* a nikoliv *-sr-*, lze důvod spatřovat v připodobnění k *púṣya-* „vzkvétající, patřící k rozkvětu“, pří-
vlastku hvězdy *Tiṣyà-*.

IA: sti. *Tiṣyà-*, vzhledem k metru původně trojslabičně **Tiṣiya-*, m. „jméno jedné hvězdy, patrně Síria“. O tom, že jde o stálici, svědčí verš z RV V, 54.13 *ná yó yúcchati Tiṣyò yáthā diváh* „který se nevzdaluje z nebe jako *Tiṣya*“. Ř. Σείριος „Sirius“ (od Hesioda) pochází pravděpodobně ze **Sírios*, přičemž substituce dlouhého vokálu diftongem má patrně na svědomí zvukově blízké Σείρηνας „Sirény“. Vycházíme-li z praformy **tri-H₂strijo-*, respektive **trīstrijo-* po pádu laryngál, lze rekonstruovat další vývoj v následujících krocích: **tīstrijo-* disimilativní ztrátou jednoho ze dvou *-r-*, **tīsrījo-* disimilativní ztrátou jednoho ze dvou *t*, **tīhrijo-* po vševecké změně **s > h*, **sī(h)rijo-* po asibilaci **ti > si* v části ř. dialektů (sr. Fischer 1969).

Etymologie: Předpokládaná výchozí podoba ***tri-H₂str-ijo-s* nese význam „patřící k trojhvězdí“. Primární složenina označující „trojhvězdí“ by měla mít podobu ***tri-H₂stro-m*. Trojhvězdím je pravděpodobně míněn „Pás Orionu“, kam jsou tradičně řazeny tři hvězdy deč souhvězdí Orionu (jejich arabská jména *Mintaka*, *Alnilam*, *Alnitak* znamenají postupně „pás“, „řetěz perel“ a „opasek“). Dodejme, že v indické tradici je „Pás Orionu“ nazýván *Iṣus trikāṇḍā* „tříkolenný šíp“ (myšlena jsou 'kolínka' bambusu; sr. Forssman 1969, 58–59). Nejjasnější stálici noční oblohy, Sírius (α *Canis Maior*), případně celé souhvězdí Velký pes (*Canis maior*), pozorovatel na severní polokouli vidí v prodloužení Pásu Orionu. A to platí i pro minulost vzdálenou nejméně 4000 let, jak vypočítal německý astronom Wolfgang Strohmeier. E. Hamp (1974, 1048) předložil alternativní hypotézu, že oním trojhvězdím byl míněn téměř rovnostranný trojúhelník, jehož vrcholy určovaly tři výrazné hvězdy zimní oblohy: Sírius ze souhvězdí Velkého psa (α *Canis maior*), Prokyon ze souhvězdí Malého psa (α *Canis minor*) a červený obr Betelgeuse ze souhvězdí Orionu (α *Orion*). Souvislost Síria reprezentujícího souhvězdí Velkého psa s Orionem dokumentuje už Homér v Iliadě, ač hvězdu přímo nejmenuje [XXII, 27–30; překlad O. Vaňorný]:

„Hvězda ta vychází v podzim a její přejasná záře,
prostřed nesčetných hvězd plá na nebi v temnotě noční;
Óriónův pes též přijmím nazýván bývá:
hvězda to nejjasnější – však bývá znamením zhoubným..“

Vůz velký

1. **septm-st(e)rijo-*

It.: lat. *septentriōnēs* „Velký vůz“ < **septm-(s)trijo(n)-*

Kelt.: stir. *sechtarét* gl. 'arctus' (přetvořeno podle *rét* „hvězda“) < **sechtarenn* < **sektadderion-* < **sektan-terion-* < **septm-(s)ter-ion-* (Hamp 1974, 1051; autor předpokládá, že obdobná složenina zapřičinila přítomnost *s-* v brythonské číslovce „7“, kde bychom očekávali *h-*).

Etymologie: Doslova „sestavující ze sedmi hvězd“.

3. Véd. *ḡkṣa-* (1 x RV; CEB) a ř. ἄρκτος znamenají primárně „medvěd“, resp. „medvědice“. Ale už ve Rgvédu plurál *ḡkṣāḥ* označoval též souhvězdí Velké medvědice neboli Velkého vozu, sr. RV I, 24.10:

amí yá ḡkṣā nihitāsa uccā náktam dáđṣre kúha cid díveyuḥ
ádabdhāni Váruṇasya vratāni vicākaṣac candráma náktam eti
 „Kam za dne mizí souhvězdí Medvěďů,
 které svítí v noci, usazeno vysoko v nebi nad námi?
 Varunovy svaté zákony zůstávají neoslabeny
 a přes noc se Měsíc stěhuje v nádheře.“

V Iliadě Homér výslovně klade rovnítko mezi sohvězdí (Velké) Medvědice a (Velkého) Vozu [XVIII, 487–88]:

ἄρκτον θ', ἦν καὶ Ἀμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν,
 ἢ τ' αὐτορ στρέφεται καὶ τ' Ὀρίωνα δοκεύει
 „Také Medvěda zrobil, jenž Vůz jest nazýván přijímím,
 točí se na témž místě a zirá na Órióna“

Záhadu, proč souhvězdí připomínající na první pohled „vůz“ (nebo „naběračku“ jako v americkém pojmenování souhvězdí *Big Dipper*), bylo nazváno „medvědem“ či „medvědicí“, asi nejlépe řeší hypotéza, kterou předložil poprvé Schrader & Nehring (1929, 481) a po nich opět Szemerényi (1962, 190–91). Jmenování autoři vycházejí z akkadského jména souhvězdí ‘Ursa maior’ *ereqqu(m)*, popř. jeho feminina **ereqtu*, které je doloženo v pl. *e-re-qá-tim*. Jeho primárním významem však je „(nákladní) vůz“, podobně sumer. ^{G15}MAR.GÍD.DA „vůz“ a ^{MUL}MAR.GÍD.DA „Ursa maior“ (sr. též akkad. *ereqqu šamē* a sumer. ^{MUL}MAR.GÍD.DA.AN.NA „Malý vůz = Ursa minor“, dosl. „nebeský vůz“; viz von Soden 1965, 238). v souladu s historickou fonetikou akkadštiny výchozí podoba akkadského slova mohla být m. **CarVqq-u(m)*, f. **CarVqt-u(m)* pro *C = *c, *γ, *ḡ* a *V = *a*, popř. **i*. V případě, že vokálem druhé slabiky bylo **i*, změna **a > *e* v první slabice nastala i v případě, že v anlautu se nachálelo **i*, popř. **w*. Vnější srovnání s ugar. *ḡrq* „vůz, kára“ (Olmo Lete & Sanmartín 2003, 184) však jednoznačně potvrzuje rekonstrukci semitské praformy m. **ḡar[a]qq-u / f. *ḡarqat-u*.

Hypotetická výchozí podoba **Cara/igt-* mohla být západosemitským nebo huritským prostřednictvím adaptována Řeky a ztotožněna se zvukově nejbližším slovem ἄρκτος. Pravděpodobně nezávislou výpůjčkou z mezopotamského kulturního okruhu je též védské označení téhož souhvězdí, pro které musíme předpokládat obdobný scénář – identifikaci se zvukově blízkým slovem *ḡkṣa-* „medvěd“. Szemerényi (1962, 191) v podobném duchu vysvětluje též avestské označení souhvězdí Velkého vozu, *haptō-irinja-*, a jeho perský kontinuant *haftōrang*. Tradiční etymologie předpokládá spřízněnost druhé složky iránského kompozita a sti. *liŋga-* „znak“, tedy „sedm znaků“. Podle Szemerényiho zde došlo ke zkřížení vlastního ie. označení souhvězdí sestávajícího ze „sedmi hvězd“ (sr. lat. *septentriōnēs*) a akkadského základu *ereqq-*, označujícího souhvězdí připomínající „Vůz“.

Zkratky:

Afg. afgánský, aiol. aiolský, akk(ad). akkadský, alb. albánský, anat. anatolský, ang. anglický, arab. arabský, aram. aramejský, arm. arménský, att. attacký, av. avestský, bab. babylónský, balt. baltický, baluč. balučský, br. běloruský, bret. bretonský, čagat. čagatajský, dn. dolnoněmecký, dór. dórský, ebl. eblajský, est. estonský, fén. fénický, frls. fríský, fryg. fryžský, gal. galský, geg. gegský, germ. germánský, gót. gótský, hebr. hebrejský, het. hetitský, hluv. hieroglyfickoluvijský, hn. hornoněecký, hom. homérský, ia. indoárijský, ir. irský, ír. íráníský, isl. islandský, it. italický, jap. japonský, kelt. keltský, khot. khotanský, kluv. klínopisný luvijský, kor. korejský, korn. kornský, krét. krétský, krym. krymský, kurd. kurdský, lakón. lakónský, lat. latinský, lesb. lesbický, lit. litevský, lot. lotyšský, luv. luvijský, lýd. lýdský, lyk. lykijský, mařar. mařarský, mars. marsijský, mlmlado-, moáb. moábský, mykén. mykénský, oset. osetský, osk. oskický, p- pra-, parth. parthský, pers. perský, pol. polský, prus. pruský, r. ruský, run. runový, ř. řecký, sabej. sabejský, sas. saský, sgl. singulativ, sl. slovanský, sogd. sogdijský, st- staro-, sti. staroindický, stsl. staroslověnský, stř. středo-, sumer. sumerský, syr. syrský, toch. tocharský, tosk. toský, tung. tunguzský, ugar. ugaritský, ukr. ukrajinský, umbr. umbrijský, véd. védský, velš. velšský.

LITERATURA

- ABAJEV, Vasilij, 1958–95: *Istoriko-etimologičeskij slovař osetinskogo jazyka*, I-V. (Moskva -) Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- ADAMS, Douglas Q. 1999. *A Dictionary of Tocharian B*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- BADER, Françoise, 1995: Autour de lat. *sdl*. *Linguistica Baltica* 4, 265–276.
- BAMMESBERGER, Alfred, 1982: Le mot irlandais désignant l'oeil. *Études celtiques* 19, 155–157.
- BARTHOLOMAE, Christian, 1904[1961]: *Altiranisches Wörterbuch*. Berlin: Walter de Gruyter.
- BEEKES, Robert S.P., 1982: Gav. *má*. The PIE word for 'moon, month' and the perfect participle. *Journal of Indo-European Studies* 10, 53–63.
- BEEKES, Robert S.P., 1984: PIE 'sun'. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 43, 5–8.
- BENVENISTE, Emile, 1935: *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Adrien-Maisonneuve.
- BLAŽEK, Václav, 1993: Po stopách indoevropské pravlasti. *Slovo a slovesnost* 54, 31–40.
- BLAŽEK, Václav, 1996: The Semitic divine name ^{mc}*attar*-(at-) and its possible Afroasiatic cognates. In: *Studies in Near Eastern Languages and Literatures. Memorial Volume of Karel Petráček*, ed. Petr Zemánek Praha: Oriental Institute, 133–141.
- BOBROVA, Larisa & MILITAREV, Aleksander, 1993: From Mesopotamia to Greece: to the Origin of Semitic and Greek star names. In: *Proceedings of the 3rd Graz Oriental Symposium*. Graz, 307–330.
- BOGOLJUBOV, M.N., 1987: O drevneindijskom nazvanii Plejad. In: *Literatura i kultura drevnej i srednevekovoj Indii*, ed. by G.A. Zograf. Moskva: Nauka, 6–10.
- BRUGMANN, Karl, 1906: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 2.1. Strassburg: Trübner.
- BSLP *Bulletin de la Société Linguistique de Paris*.
- BUCK, Carl D., 1949: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- DELAMARRE, Xavier. 2001: *Dictionnaire de la langue gauloise*. Paris: Errance.
- DOLGOPOESKU, Aron B., 1974: O nostratičeskoj sisteme affrikat i sibiljantov: korni s fonemoj *ʒ. *Etimologija* 1972, 163–175.
- ĐIAKONOV, Igor M., 1982: O prarodine nositelej indoevropskich dialektov, I. *Vestnik drevnej istorii* 3, 3–30.
- EICHNER, Heiner, 1978: Die urindogermanische Wurzel *H₂reu- „hell machen“. *Sprache* 24, 144–162.
- EILERS, Wilhelm, 1976: *Sinn und Herkunft der Planetennamen*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, Jg. 1975, Heft 5.

- ERHART, Adolf, 1998: Der indogermanische Mondname. *Linguistica Baltica* 7, 63–69.
- ESJS *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, ed. E. Havlová & A. Erhart. Praha: Academia 1989n.
- ESSJ *Etimologičeskij slovar' slovjanskich jazykov* 1–30, ed. O.N. Trubačev et al.. Moskva: Nauka 1974n.
- EWAL Mayrhofer, Manfred, 1986n: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I-III. Heidelberg: Winter.
- FISCHER, Helmut, 1969: Griechisch Σείπιος. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 26, 19–26.
- FORSSMAN, Bernhard, 1968: Apaoša, der Gegner des Tištrīia. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 82, 37–61.
- GAMKRELIDZE, Tamas & IVANOV, Vjačeslav V., 1984: *Indojevropejskij jazyk i indojevropejcy*. Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo univerziteta.
- GEORGIEV, Vladimir I., 1981: *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences.
- HAMP, Eric P., 1974: The principal (?) Indo-European constellations. In: *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* (Bologna-Florence, Aug-Sept 1972), II, ed. by Luigi Heilmann. Bologna: Società editrice il Mulino, 1047–1055.
- HAMP, Eric P., 1975a: Indo-European *āu before consonant in British and Indo-European 'sun'. *Bulletin of the Board of Celtic Studies* 26, 97–102.
- HAMP, Eric P., 1975b: Latin *sidus, sidera*. *American Journal of Philology* 96, 64–66.
- HAMP, Eric P., 1983: IE *meH₂not- and the perfect participle. *Journal of Indo-European Studies* 11, 379–382.
- HAMP, Eric P., 1989: On 'sun' and 'moon' in Baltic and Slavic. *Baltistica* 25, 4–5.
- HAWKINS, John D., 2000: *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, Vol. I: *Inscriptions of the Iron Age*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- HROZNÝ, Bedřich, 1933: *Les inscriptions hittites hiéroglyphiques*, 1. Praha: Orientální ústav.
- HULD, Martin E. 1984: *Basic Albanian Etymologies*. Columbus: Slavica Publishers.
- ILLIČ-SVITYČ, Vladislav M., 1964: Drevnejšije indojevropejsko-semitskije jazykovyje kontakty. In: *Problemy indojevropejskogo jazykoznanija*, ed. V.N. Toporov. Moskva: Nauka, 3–12.
- ILLIČ-SVITYČ, Vladislav M., 1967: Materialy k sravnitel'nomu slovarju nostratičeskich jazykov. *Etimologija* 1965, 321–373.
- IVANOV, Vjačeslav V., 1979: Razyskanija v oblasti anatolijskogo jazykoznanija. 9–16. *Etimologija* 1977, 145–149.
- IVANOV, Vjačeslav V., 1981. Razyskanija v oblasti anatolijskogo jazykoznanija. 15a, 18a, 19a, 20–24. *Etimologija* 1981, 130–138.
- KEWA MAYRHOFFER, Manfred, 1956–80: *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I-IV. Heidelberg: Winter.
- KLINGENSCHMITT, Gert, 1982: *Das altarmenische Verbum*. Wiesbaden: Reichert.
- KRONASSER, Heinz, 1966: *Etymologie der hethitischen Sprache*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- LAROCHE, Emmanuel, 1960: *Les hiéroglyphes hittites I*. Paris: Éditions du CNRS.
- LEHMANN, Winfred P., 1986: *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden: Brill.
- LEIA *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, by J. Vendryes et al. Paris: CNRS – Dublin: Institute for Advanced Studies.
- MANN, Stuart E. 1984–87. *An Indo-European Comparative Dictionary*. Hamburg: Buske.
- MACBAIN, Alexander, 1911: *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language*. Stirling: MacKay.
- MELCHERT, H.Craig, 1994: *Anatolian Historical Phonology*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- MERIGGI, Piero, 1962: *Hieroglyphen-hethitisch Glossar*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- OETTINGER, Norbert, 1979. *Die Stammbildung des hethitischen Verbums*. Nürnberg: Carl.
- del OLMO LETE, Gregorio & SANMARTÍN, Joaquín, 2003: *A Dictionary of the Ugaritic Language*. Leiden-Boston: Brill.

- OLSEN, Birgit, 1999: *The Noun in Biblical Armenian. Origin and Word-Formation*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- OREL, Vladimir, 1998. *Albanian etymological dictionary*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- OVIDIUS NASO, Publius, 1942: *Kalendář / Fasti*, přelad Ivan Bureš. Praha: Otto.
- POKORNY, Julius, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München: Francke.
- PANAINO, Antonio, 1990–95: *Tištrya*, I-II. Roma: Istituto italiano per il medio ed estremo oriente.
- PÁRVULESCU, Adrian, 1977: Le nom indo-européen de l'étoile. *KZ* 91, 41–50.
- PEDERSEN, Holger, 1909–13: *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I-II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- PRASSE, K.-H., 1974: *Manuel de grammaire touaregue*, IV-V: *nom*, Copenhagen: Akademisk forlag.
- PUHVEL, Jaan, 1991: Names and Numbers of the Pleiad. In: *Semitic Studies in honor of Wolf Leslau. On the occasion of his 85th birthday*, ed. by Alan S. Kaye. Wiesbaden: Harrassowitz, 1243–1247.
- RAMSTEDT, Gustav J., 1935: *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-ugrilaisen seura.
- RÄSÄNEN, Martti, 1969: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1.
- SCHERER, Anton, 1953: *Gestirnnamen bei den Indogermanischen Völkern*. Heidelberg: Winter.
- SCHRADER, Otto & NEHRING, Alfons, 1923–29: *Realexikon der indogermanischen Altertumskunde*, I-II. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter.
- SCHRIJVER, Peter, 1991: *The Reflexes of Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- SCHRIJVER, Peter, 1995: *Studies in British Celtic Historical Phonology*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech, 1994: Etymologia scs. *měsęc* i lit. *mėnuo* jako ilustracja zmian językowych stwierdzanych przez porównanie zewnętrzne. In: E. Wrocławska (ed.), *Seria Język na pograniczach* 11. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 159–.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech, 2001: *Język litewski w perspektywie porównawczej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- VON SODEN, Wolfram, 1965: *Akkadisches Handwörterbuch*, Bd. I (A-L). Wiesbaden: Harrassowitz.
- STARKE, Frank, 1990: *Untersuchung zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- SZEMERÉNYI, Oswald, 1962: Principles of Etymological Research in the Indo-European Languages. In: *II. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft* (Innsbruck, Okt. 1961), ed. J. Knobloch. Innsbruck: IBK 15, 175–212.
- TISCHLER, Johann, 2001: *Hethitisches Handwörterbuch. Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen*. Innsbruck: IBS 102.
- UNTERMANN, Jürgen, 2000: *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. Heidelberg: Winter.
- WALDE, Alois & HOFMANN, J.B. 1938–54: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I-II. Heidelberg: Winter.
- WATKINS, Calvert, 1974: I.E. 'star'. *Die Sprache* 20, 10–14.
- ZII Zeitschrift für Indo-Iranistik*.
- ZIMMERN, Heinrich, 1915: *Akkadische Fremdwörter als Beweis für babylonischen Kultureinfluss*. Leipzig: Hinrich.

ASTRONOMIC TERMINOLOGY IN INDOEUROPEAN LANGUAGES

The most archaic Indo-European terms designating the celestial bodies are those which are reconstructible for both Anatolian and non-Anatolian Indo-European. Only ***seH₂uel-* „sun“, ***H₂ster-* „star“, and maybe ***meH₂ns-* „moon“ satisfy this condition. The word for „sun“ may be inherited from the Nostratic protolanguage, for „star“ the borrowing from Semitic is not excluded,

while the designation of „moon“ probably expresses the basic idea of the „measure of time“. In non-Anatolian there are several other terms which are attested at least in two branches. In some cases they probably represent the independent formations: ****H₂re_u-i-** „sun“ (but „moon“ in Old Irish), ***louk(e)sno-/(e)snā** „moon“ < „light“, ***(s)ke/ond-** „moon“. Balto-Slavic ***ġ^(h)uoįsd^(h)ā** represents a local dialectism, perhaps derivable from the compound ***ġ^{wh}/ġ^{wh}uoįd-** „shining [spot]“ & ****d^heH₁-** „to put“ or ****steH₂-** „to stand“.

Václav Blažek
 Ústav jazykovědy FF MU
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno
 blazek@phil.muni.cz

